

มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครอง ส่งเสริมและพัฒนา ระบบเกษตรพันธสัญญา

Legal Measures for the Protection, Promotion and Development for Contract Farming

อุดม งามเมืองสกุล¹

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา 19 หมู่ 2 ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 56000

เมลล์ติดต่อ: Udom4437@gmail.com

Udom Ngammuangsakul²

Faculty of Law, University of Phayao, 19, Moo 2, Maeka, Muang, Phayao, 56000,

Email: Udom4437@gmail.com

บทคัดย่อ

การเกษตรกรรมที่เป็นไปตามข้อสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างเกษตรกรกับผู้ประกอบธุรกิจที่เรียกว่า “เกษตรพันธสัญญา” เป็นรูปแบบของเกษตรกรรมร่วมสมัย ที่มีการผสมผสานของการจ้างทำของ การจ้างแรงงาน และการขายผลผลิต หรือบริการทางการเกษตร ซึ่งพบว่าเกษตรกรเป็นฝ่ายเสียเปรียบไม่ได้รับความเป็นธรรมในการทำสัญญาและไม่สามารถนำกฎหมายทั่วไปที่มีอยู่มาบังคับใช้กับกรณีดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีกฎหมายเฉพาะเพื่อกำกับ ดูแล คุ้มครอง และให้ความเป็นธรรมแก่เกษตรกรและผู้ประกอบธุรกิจที่เกี่ยวข้อง การประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 เป็นการสนองตอบความจำเป็นดังกล่าวข้างต้น และเป็นการส่งเสริม ตลอดจนพัฒนาเกษตรพันธสัญญาให้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติสำหรับการทำเกษตรพันธสัญญาขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ และส่งเสริมให้ภาคธุรกิจมีความรับผิดชอบต่อสังคมในด้านสิทธิมนุษยชนตามหลักเกณฑ์ในการดำเนินธุรกิจและสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ และส่งเสริมให้ภาคธุรกิจมีความรับผิดชอบต่อสังคมในด้านสิทธิมนุษยชน ตามหลักเกณฑ์ในการดำเนินธุรกิจและสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ

คำสำคัญ: เกษตรกรรม เกษตรพันธสัญญา ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตร

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำ.

² Assistant Professor, Lecturer.

Abstract

The agricultural contract made between farmer and entrepreneur called "Contract Farming" is a form of contemporary farming contract mixing between hiring, employing and selling agricultural products or providing service in relation there to. This can be disadvantageous and unfair contracts for farmers and hard to apply the general laws and enforce them effectively. For this reason, it is necessary to have a specific regulation in order to protect and impart fairness to farmers and other related entrepreneurs. The promulgation of the Contract Farming Promotion and Development Act B.E.2560 (B.C.2017) is a response to their needs, promotion and development of agricultural commitments in line with Guiding Principles for Responsible Contract Farming Operations of the United Nations Food and Agriculture Organization (UNFAO).

Keywords: Agriculture, Contract Farming, Agricultural Business Operator

1. บทนำ

ลักษณะของเกษตรกรรมในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อเทียบกับในอดีต โดยเฉพาะมีการนำระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) มาใช้ในระบบเกษตรกรรม การปลูสดั้วและ/หรือการเพาะปลูกพืชที่มีการทำสัญญาซื้อขายผลผลิตไว้ล่วงหน้าระหว่างฝ่ายเกษตรกรกับผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตร มีการทำข้อตกลงทั้งในเรื่องของการส่งเสริมด้านปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์สัตว์ เมล็ดพันธุ์ อาหาร ปุ๋ย ยาและสารเคมี ตลอดจนข้อห้ามหรือข้อจำกัดเกี่ยวกับบาราคับซื้อผลผลิตหรือการประกันการรับซื้อภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด ปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะเกษตรกรไม่ได้รับความเป็นธรรมในการเข้าทำสัญญา เพราะฝ่ายผู้ประกอบธุรกิจเป็นฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นผู้จัดทำสัญญาในลักษณะสัญญาสำเร็จรูปเอาเปรียบเกษตรกรในหลายประเด็น ประกอบกับเกษตรกรที่เข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญายังขาดองค์ความรู้และขาดศักยภาพในการผลิต จึงทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือข้อตกลงที่ถูกระบุไว้ในสัญญาจึงส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายเช่นกัน³ เช่น กำหนดให้เกษตรกรต้องรับมอบพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ อาหาร ยา และปัจจัยการผลิต สารเคมี ที่ไม่มีคุณภาพ ตามที่ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรจัดหา ทำข้อตกลงหรือเงื่อนไขที่เกษตรกรต้องรับผิดชอบในสัญญา แม้เกิดเหตุสุดวิสัยหรือสาธารณภัยอันทั้งที่ไม่ใช่ความผิดของเกษตรกร ให้สิทธิแก่ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรสามารถบอกเลิกสัญญาแม้ว่าเกษตรกรจะไม่ได้ผิดสัญญาในข้อสาระสำคัญและ/หรือกำหนดให้ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรสามารถเปลี่ยนแปลงราคาวัตถุดิบในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตร หรือค่าตอบแทนในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรได้เพียงฝ่ายเดียว เป็นต้น

จากประเด็นปัญหาดังกล่าว หากพิจารณาในแง่นิติสัมพันธ์และผลผูกพันทางกฎหมายระหว่างคู่สัญญายภายใต้หลักกฎหมายนิติกรรมสัญญาตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จะพบว่า ไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้เป็นการเฉพาะเกี่ยวกับระบบเกษตรพันธสัญญา การจะนำหลักกฎหมายในเรื่องเอกเทศสัญญามาปรับใช้ในฐานะที่เป็นกฎหมายทั่วไปหรือกฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่ง เช่น สัญญาจ้างทำของ สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญาซื้อขาย ไม่อาจสร้างความเป็นธรรมให้แก่เกษตรกรได้ เพราะโดยสภาพของระบบเกษตรพันธสัญญามีความซับซ้อนและแตกต่างจากการจ้างทำของ หรือการจ้างแรงงาน หรือการซื้อขายทั่วไป ประการสำคัญหากนำหลักกฎหมายในเรื่องนิติกรรมสัญญาตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้กับระบบเกษตรพันธสัญญาจะส่งผลให้ฝ่ายเกษตรกรเป็นผู้เสียเปรียบในการทำสัญญาเพราะเกษตรกรขาดความรู้

³ สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *สรุปภาวะปฏิรูปพิเศษ 9: การปฏิรูประบบเกษตรพันธสัญญาให้เป็นธรรม* (กรุงเทพฯ: สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558), 2.

ความเข้าใจและขาดอำนาจต่อรองกับฝ่ายผู้ประกอบการซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่า และเป็นฝ่ายจัดทำร่างสัญญา จึงกำหนดข้อสัญญาเพื่อให้ตนเป็นฝ่ายได้เปรียบและได้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะภายใต้แนวคิดและหลักการพื้นฐานของการเกิดสัญญาระหว่างเอกชนอยู่ภายใต้หลัก “เสรีภาพในการทำสัญญา” (Freedom of contract) และหลัก “ความศักดิ์สิทธิ์ของเจตนา” (Autonomy of Will) โดยหลักเสรีภาพในการทำสัญญา หมายถึง บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการกระทำการใด ๆ ตามความต้องการโดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐ และเมื่อมีการทำสัญญาภายใต้หลักเสรีภาพในการทำสัญญาคู่สัญญาต้องปฏิบัติตาม ทั้งนี้เป็นไปตามหลักความศักดิ์สิทธิ์ของเจตนาที่บุคคลได้แสดงออกไปนั้นต้องมีความศักดิ์สิทธิ์ รัฐจึงต้องรับรองและคุ้มครองให้เกิดการปฏิบัติตามเจตนาที่แสดงออกไป หากมีคู่สัญญาฝ่ายใดไม่ปฏิบัติตามต้องมีมาตรการทางกฎหมายในการบังคับผลตามที่สัญญานั้นกำหนด⁴ ดังนั้น ภายใต้หลักการดังกล่าวโดยปกติทั่วไปรัฐจะไม่เข้าไปแทรกแซงการทำสัญญานั้น ๆ ยกเว้นกรณีที่มีผลกระทบต่อสังคมโดยรวมหรือกระทบกับความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ซึ่งในกรณีของเกษตรพันธสัญญาถือเป็นสัญญาที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากสัญญาทั่วไป ทั้งนี้เพราะฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ประกอบการซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง คือ เกษตรกรการปล่อยให้คู่สัญญาทำข้อตกลงและบังคับตามหลักเสรีภาพ (Freedom of contract) ย่อมไม่อาจเกิดความเป็นธรรมแก่คู่สัญญาได้เพราะนิติสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการกับเกษตรกรมิได้เกิดจากเสรีภาพในการทำสัญญาอย่างแท้จริง การจะใช้หลักเสรีภาพในการทำสัญญาต้องปรากฏว่า คู่สัญญานั้นมีเสรีภาพในการเลือกคู่สัญญา มีเสรีภาพในการกำหนดวัตถุประสงค์ในการทำสัญญา มีเสรีภาพในการกำหนดวิธีการหรือแบบในการทำสัญญา และมีเสรีภาพในการกำหนดเนื้อหาสาระในสัญญาได้อย่างแท้จริงด้วย แต่ในระบบเกษตรพันธสัญญาเกษตรกรอยู่ในภาวะจำยอมเพราะขาดอำนาจต่อรองกับผู้ประกอบการ โดยมักพบประเด็นข้อพิพาทระหว่างผู้ประกอบการกับเกษตรกร เช่น⁵

- 1) การบังคับให้เกษตรกรต้องรับเมล็ดพันธุ์ และปัจจัยการผลิต สารเคมี เครื่องมือ อุปกรณ์ ที่ต้องนำมาใช้ในการผลิตหรือบริการทางการเกษตรที่ไม่มีคุณภาพจากผู้ประกอบการ
- 2) มีการกำหนดราคารับซื้อหรือการห้ามขายในลักษณะที่ไม่เป็นธรรมแก่เกษตรกร
- 3) บังคับให้เกษตรกรขายหรือโอนทรัพย์สิน หรือสิทธิใด ๆ ให้ผู้ประกอบการภายหลังการยกเลิกสัญญาหรือในกรณีที่เกิดสัญญา

⁴ ศนันท์กรณ โสติพันธุ์, คำอธิบายนิติกรรม-สัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 20 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2559), 291 – 297.

⁵ สถาปนิกรแห่งชาติ, สรุปวาระปฏิรูปพิเศษ 9: การปฏิรูประบบเกษตรพันธสัญญาให้เป็นธรรม, 3 – 5.

- 4) โอนความเสี่ยงให้เกษตรกรฝ่ายเดียวและบังคับให้เกษตรกรนำเงินชดเชยที่ได้รับจากทางราชการหรือค่าสินไหมทดแทนจากการประกันภัยให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจ
- 5) การให้สิทธิผู้ประกอบการธุรกิจบอกเลิกสัญญาโดยเกษตรกรไม่ได้ผิดสัญญาในสาระสำคัญ
- 6) กำหนดให้เกษตรกรรับผิดชอบแต่เกิดเหตุจากสุดวิสัยที่ไม่อาจจะโทษฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้
- 7) กำหนดข้อสัญญาที่เป็นการยกเว้นความรับผิดชอบของผู้ประกอบการธุรกิจและเอาเปรียบเกษตรกร

ดังนั้น จึงจำเป็นที่รัฐจะต้องเข้ามากำกับดูแล มีกลไกการส่งเสริมและสร้างความเป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญา โดยปัจจุบันได้มีการตราพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560⁶ เพื่อใช้บังคับกับระบบเกษตรพันธสัญญา แต่เนื่องจากยังเป็นกฎหมายใหม่จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับกฎหมายฉบับดังกล่าว และวิเคราะห์ถึงผลทางกฎหมาย การบังคับใช้และกลไกที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การส่งเสริมระบบเกษตรพันธสัญญามีประสิทธิภาพต่อไป

2. แนวความคิดพื้นฐานและความเป็นมาของระบบเกษตรพันธ

Contract Farming มีผู้ให้ความหมายและเรียกชื่อแตกต่างกัน เช่น เกษตรพันธสัญญา เกษตรแบบครบวงจร สัญญาจ้างผลิตทางการเกษตร การเกษตรแบบมีสัญญา การเกษตรแบบมีสัญญาซื้อขาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามในปัจจุบันมีการให้ความหมายอย่างเป็นทางการไว้ว่า “เกษตรพันธสัญญา” หรือ “ระบบเกษตรพันธสัญญา”⁷ ซึ่งปรากฏในพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 ในบทนิยามศัพท์ หมายถึง “ระบบการผลิต ผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรที่เกิดขึ้นจากสัญญาการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตร ประเภทเดียวกันระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรฝ่ายหนึ่งกับบุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมตั้งแต่สิบรายขึ้นไป หรือกับสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มเกษตรกรตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์ หรือกับวิสาหกิจชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมอีกฝ่ายหนึ่งที่มีเงื่อนไขในการผลิต จำหน่าย หรือจ้างผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรอย่างหนึ่งอย่างใด โดยเกษตรกรตกลงที่จะผลิต จำหน่าย หรือรับจ้างผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรตามจำนวน คุณภาพ ราคา หรือระยะเวลาที่กำหนดไว้ และผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรตกลงที่จะซื้อผลผลิตดังกล่าวหรือจ่ายค่าตอบแทน

⁶ เรืองเดียวกัน, 2.

⁷ พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560, มาตรา 4.

ตามที่กำหนดไว้ตามสัญญา โดยผู้ประกอบการกิจการเกษตรเข้าไปมีส่วนในกระบวนการผลิต เช่น เป็นผู้กำหนดวิธีการผลิต จัดหาพันธุ์ เมล็ดพันธุ์ ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร หรือปัจจัยการผลิตให้แก่เกษตรกร”

องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations : FAO) ให้ความหมายและลักษณะของ Contract Farming ไว้ว่า หมายถึง ระบบการผลิตทางการเกษตรซึ่งมีการทำข้อตกลงระหว่างเกษตรกรและผู้แปรรูป หรือเป็นการเกษตรที่สร้างความมั่นคงทางตลาดเพื่อการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรภายใต้ข้อตกลงล่วงหน้า โดยเฉพาะในเรื่องของราคา โดยในข้อตกลงดังกล่าวมักจะระบุเรื่องของการสนับสนุนปัจจัยการผลิตและการให้คำแนะนำทางวิชาการจากผู้ซื้อหรือผู้แปรรูป ปริมาณผลผลิตและคุณภาพมาตรฐานตามที่ผู้ซื้อกำหนด โดยระดับความเข้มงวดในการจัดทำข้อตกลงจะแตกต่างกันไป โดยทั่วไปมักจะอยู่ใน 3 ขั้นตอน คือ⁸

1) การจัดหาตลาด คือ เกษตรกรและผู้ซื้อตกลงในข้อกำหนดและเงื่อนไขเพื่อการซื้อการขายในอนาคตของผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์

2) การจัดหาทรัพยากร คือ การเชื่อมโยงกับการจัดการด้านการตลาด โดยผู้ซื้อตกลงที่จะให้ปัจจัยการผลิตบางส่วนรวมถึงการเตรียมสถานที่ให้ในบางโอกาสและการให้คำแนะนำทางวิชาการ

3) รายละเอียดในการจัดการ คือ เกษตรกรผู้ปลูกหรือผู้เพาะเลี้ยงตกลงที่จะทำตามคำแนะนำด้านวิธีการผลิต การใช้ปัจจัยการผลิต การเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว

นอกจากนี้ยังมีการให้ความเห็นเกี่ยวกับลักษณะของเกษตรพันธสัญญาไว้ว่า เป็นรูปแบบของการบริหารจัดการทางธุรกิจสมัยใหม่ที่ผู้ประกอบการก็นำมาใช้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในการผลิตและเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันทางธุรกิจ โดยมุ่งเน้นให้เกิดกลไกของการพัฒนาวงจรการผลิตระหว่างผู้ประกอบการกิจการเกษตรร่วมกับเกษตรกรผู้ผลิต เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตร เป็นกลไกการปรับปรุงคุณภาพสินค้าและการบริหารต้นทุนการผลิต โดยนำระบบการบริหารจัดการและเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิต ซึ่งโดยพื้นฐานของแนวคิดดังกล่าวเชื่อว่าทั้งผู้ประกอบการกิจการเกษตรกับเกษตรกรจะได้ผลประโยชน์ร่วมกัน โดยผู้ประกอบการสามารถควบคุมคุณภาพและต้นทุนการผลิตที่ลดลงผ่านการบริหารจัดการ ตลอดจนเพิ่มประสิทธิภาพการสื่อสารกับเกษตรกรในด้านการผลิตและการตลาด ส่วนเกษตรกรจะได้ประโยชน์จากราคาสินค้ารับซื้อที่แน่นอน

⁸ Charles Eaton and Andrew W. Shepherd, “Contract Farming Partnerships for Growth,” accessed June 23, 2018. <http://www.fao.org/docrep/004/y0937e/y0937e02.htm>

ลดความผันผวนทางด้านรายได้และราคา เสถียรภาพของรายได้จึงมีมากขึ้นเพราะมีตลาดรับซื้อที่แน่นอน⁹

อย่างไรก็ดีแม้ว่าในทางทฤษฎีการนำระบบเกษตรพันธสัญญามาใช้ในการผลิตสินค้าเกษตรจะเป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยฝ่ายผู้ผลิตจะมีวัตถุดิบ และสามารถผลิตสินค้าในปริมาณและคุณภาพที่ต้องการ ใช้เงินลงทุนต่ำ ขณะที่ฝ่ายเกษตรกรจะมีหลักประกันและความแน่นอนเรื่องราคาราคาที่มีการประกันราคา หรือมีความแน่นอนเรื่องตลาดในกรณีที่ประกันตลาด เป็นต้น รวมทั้งเกษตรกรยังได้รับวัตถุดิบ เช่น พันธุ์สัตว์เลี้ยง หรือเมล็ดพันธุ์ที่ได้มาตรฐาน มีโอกาสได้รับความช่วยเหลือแนะนำในการผลิต และได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี นำไปสู่การผลิตที่มีปริมาณมากและมีคุณภาพ ส่วนภาครัฐก็จะเกิดความมั่นคงทางอาหารและการพัฒนาในภาคเกษตรกรรมของประเทศ มีการสร้างงานและรายได้ให้กับประชากรภาคเกษตรและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัตินั้นเกษตรกรบางกลุ่มที่เข้าร่วมทำเกษตรพันธสัญญาที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีวินัยและดูแลการผลิตอย่างเข้มข้น เป็นต้น ในขณะที่เกษตรกรบางกลุ่มกลับไม่ประสบความสำเร็จ ขาดทุนและมีภาระหนี้สิน¹⁰ อันเป็นผลมาจากการที่โครงสร้างในระบบเกษตรพันธสัญญายังขาดความสมดุลและไม่เป็นธรรมในด้านสัญญา ซึ่งในประเด็นนี้เครือข่ายเกษตรกรรมพันธสัญญาเพื่อความเป็นธรรม ร่วมกับขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ได้ยื่นข้อเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขปัญหาเกษตรพันธสัญญา โดยมีข้อเสนอหลายประการที่น่าสนใจ คือ¹¹ ประเด็นที่ 1 แก้ไขปัญหาเร่งด่วนแก่เกษตรกรเกษตรพันธสัญญา โดยการจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเกษตรระบบพันธสัญญา โดยมีองค์ประกอบของตัวแทนเกษตรกรผู้เสียหายเกินครึ่งหนึ่งของคณะกรรมการ ที่ประกอบด้วยตัวแทนจากนักวิชาการด้านกฎหมาย ตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเกษตรพันธสัญญา และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อประสานให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหยุดการดำเนินคดีทางกฎหมายกับเกษตรกรเกษตรพันธสัญญา และให้บริษัทดำเนินการเยียวยาเกษตรกรที่ได้รับ ความเสียหายจากระบบเกษตรพันธสัญญา ประเด็นที่ 2 สร้างกลไกกลางทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นเพื่อคุ้มครองสิทธิเกษตรกรเกษตรพันธสัญญาให้เกิดความเป็นธรรมโดยให้มีสัดส่วนของตัวแทนกลุ่มเกษตรกรเกษตรพันธสัญญา ตัวแทนผู้ประกอบการ ตัวแทนภาครัฐ ตัวแทนนักวิชาการ และตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเกษตร ในสัดส่วนที่เหมาะสม ประเด็นที่ 3 ว่าด้วยเรื่อง การเข้าถึงและการคุ้มครองสิทธิและโอกาสของเกษตรกร โดยมีการเตรียมความพร้อม

⁹ พอพันธ์ อูยานนท์ และอภิญา วนเศรษฐ, “เกษตรพันธสัญญา: กลไกสร้างความเหลื่อมล้ำและเป็นธรรม,” (รายงานการวิจัย), สืบค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2561, <http://social-agenda.org>

¹⁰ อภิญา วนเศรษฐ, “อีกหนึ่งมุมมองต่อ...เกษตรพันธสัญญา,” สืบค้นเมื่อ 20 พฤษภาคม 2561, <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/568611>

¹¹ เวทีสัมมนาวิชาการหัวข้อ ประชาไท, “เกษตรพันธสัญญา ใครอึด...ใครอด,” สืบค้นเมื่อ 19 มิถุนายน 2561, <http://prachatai.com>

ให้แก่เกษตรกร ช่วยเหลือเกษตรกรที่ต้องการทำเกษตรพันธสัญญาให้มีความพร้อม ปรับปรุงแก้ไขพันธสัญญาให้มีความเป็นธรรมภายใต้หลักความเป็นหุ้นส่วนและความโปร่งใส โดยต้องมีการพัฒนาระบบการตรวจสอบติดตามการปฏิบัติตามพันธสัญญา ตลอดจนการพัฒนากลไกทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ ยังพบว่าการผลิตทางการเกษตรนั้นอยู่ในภาวะความเสี่ยงทางธรรมชาติ ซึ่งเกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงเมื่อเกิดความเสี่ยง โดยที่ผู้ประกอบการไม่ร่วมแบกรับความเสี่ยงด้วยโดยมีการทำสัญญากว้างความรับผิดชอบของผู้ประกอบการไว้ในสัญญา และผู้ประกอบการยังเป็นฝ่ายที่มีอำนาจในการรับซื้อและห้ามเกษตรกรขายให้แก่ผู้อื่น เกษตรกรต้องตกอยู่ในการบังคับของผู้ประกอบการที่มีอำนาจในการบังคับซื้อขายตามราคา และกำหนดมาตรฐานของผลผลิตที่ผู้ประกอบการเป็นฝ่ายกำหนด¹² โครงสร้างที่ไม่สมดุลดังกล่าวส่งผลให้ระบบเกษตรพันธสัญญายังขาดความเป็นธรรมเพราะเกษตรกรขาดอำนาจการต่อรองในทุกด้าน ตั้งแต่การตกลงทำสัญญา การผลิต ราคาปัจจัยการผลิต ราคารับซื้อผลผลิต ฯลฯ ซึ่งผู้ประกอบการมักทำสัญญาในรูปแบบ “สัญญาสำเร็จรูป” โดยกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ ในสัญญาล่วงหน้าไว้แต่เพียงฝ่ายเดียว เกษตรกรจึงอยู่ในภาวะเสียเปรียบในการทำสัญญา เช่น¹³

1) ความไม่เท่าเทียมด้านข้อมูลระหว่างเกษตรกรและผู้ประกอบการ ทำให้เกษตรกรขาดโอกาสในการรับรู้รายละเอียดของสัญญา เกณฑ์การคิดค่าตอบแทน และการกำหนดเกณฑ์คุณภาพปัจจัยการผลิตและโครงสร้างค่าใช้จ่าย เป็นต้น

2) ความไม่เท่าเทียมในการรับความเสี่ยง โดยในการทำสัญญาจะมีการกำหนดเกณฑ์การแบ่งความเสี่ยง (Risk Sharing) ระหว่างผู้ประกอบการกับเกษตรกรไว้อย่างไม่เป็นธรรม เช่น กำหนดให้เกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติ หรือเหตุปัจจัยซึ่งไม่อาจคาดหมาย หรือควบคุมได้ (Force Majeure) เช่น โรคระบาด หรือเหตุสุดวิสัยอื่น ฯลฯ

3) ความไม่เท่าเทียมในการแบ่งปันผลประโยชน์ โดยเกษตรกรได้รับผลตอบแทนต่ำ เนื่องจากผู้ประกอบการบางส่วนเป็นผู้ควบคุมหรือมีอำนาจเหนือตลาดสามารถควบคุมราคาและคุณภาพของปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ เมล็ดพันธุ์ ลูกสัตว์ ยา ปุ๋ย อาหาร รวมทั้งสามารถกำหนดราคารับซื้อผลผลิตคืนที่ไม่เป็นธรรม

4) การขาดกลไกทางกฎหมายและมาตรการคุ้มครองเกษตรกร กรณีที่เกิดข้อพิพาทในระบบเกษตรพันธสัญญาเกษตรกรไม่อาจเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างแท้จริง บางกรณีถึงผู้ประกอบการใช้มาตรการกดดันทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ไม่ให้ปัจจัยการผลิต ส่งผล

¹² ทศพล ทรรศนกุลพันธ์, “บ่วงบาตพิฆาตเกษตรกร โศกนาฏกรรมเกษตรพันธสัญญา,” สืบค้นเมื่อ 20 พฤษภาคม, 2561, <https://mgronline.com/specialscoop/detail/9550000081820>

¹³ สภาปฏิรูปแห่งชาติ, “สรุปวาระปฏิรูปพิเศษ 9: การปฏิรูประบบเกษตรพันธสัญญาให้เป็นธรรม,” 3 – 5.

ให้เกษตรกรอยู่ในภาวะจำยอมและไม่เรียกร้องสิทธิของตนเอง นอกจากนี้หากมีการพิจารณาคดีภายใต้หลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กับระบบเกษตรพันธสัญญาไม่อาจสร้างความเป็นธรรมระหว่างคู่สัญญาได้อย่างแท้จริงเพราะสัญญาที่จัดทำขึ้นไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเสมอภาคเนื่องจากฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรมีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่าเกษตรกร

3. มาตรการที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรพันธสัญญาใน กฎหมายระหว่างประเทศ

สืบเนื่องจากปัญหาความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาที่ก่อตัวขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก องค์การ สหประชาชาติจึงเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางเพื่อสร้างมาตรฐานในการทำเกษตรกรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับคู่สัญญาทุกฝ่ายไม่เฉพาะแต่เกษตรกรเท่านั้น โดยได้ร่วมมือจากสถาบันระหว่างประเทศเพื่อสร้างเอกภาพให้แก่กฎหมายเอกชน (International Institute for the Unification of Private Law) หรือที่เรียกโดยย่อว่า “UNIDROIT” ซึ่งผลการศึกษาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ได้ร่วมกันกำหนดแนวทางเพื่อสร้างมาตรฐานในการทำเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาภายใต้การกำกับดูแลขององค์การสหประชาชาติไว้ดังนี้¹⁴

- 1) ด้านมาตรฐานการผลิตภายในระบบเกษตรพันธสัญญาให้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations หรือ FAO)
- 2) กำหนดให้มีกลไกการให้ความช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ ภายในระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นของสถาบันกองทุนระหว่างประเทศเพื่อพัฒนาเกษตรกรรม (International Fund for Agricultural Development หรือ IFAD)
- 3) กำหนดให้องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติเป็นศูนย์รับเรื่องร้องเรียนความไม่เป็นธรรมและการถูกเอาเปรียบในระบบเกษตรพันธสัญญา
- 4) กำหนดให้องค์การการค้าโลกเป็นผู้กำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตรและการให้ความคุ้มครองด้าน ทรัพย์สินทางปัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา
- 5) กำหนดให้องค์การโรคระบาดสัตว์ระหว่างประเทศ (World Organization for Animal Health หรือ Office International des Epizooties: OIE) ทำหน้าที่ดูแลด้านสุขอนามัยของสัตว์ในระบบเกษตรพันธสัญญา

¹⁴ FAO, “Guiding Principles for Responsible Contract Farming Operations,” (Rome: FAO, 2015), 1-3, accessed November 2, 2018, <http://www.fao.org/docrep/016/i2858e/i2858e.pdf>

6) กำหนดให้สหภาพเพื่อการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ (The International Union for the Protection of New Varieties of Plants: UPOV) ให้ความคุ้มครองพันธุ์พืชแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ในระบบเกษตรพันธสัญญา

โดยมีการกำหนดแนวปฏิบัติในการทำเกษตรพันธสัญญาภายใต้ Guiding principles for responsible contract farming operations เพื่อให้ระบบเกษตรพันธสัญญาในประเทศต่างๆ เป็นไปอย่างเป็นธรรม จึงได้วางแนวทางเกี่ยวกับการสร้างอำนาจต่อรองที่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรกับเกษตรกร กำหนดวิธีการระงับข้อพิพาทที่ดีและมีความเหมาะสม รวมทั้งการกำหนดมาตรการเยียวยาความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นในระบบเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT ร่วมกับ FAO และ IFAD ขององค์การสหประชาชาติ ได้จัดทำเป็นคู่มือการออกกฎหมายเกษตรพัฒนาสัญญา (The UNIDROIT/FAO/IFAD Legal Guide on Contract)¹⁵ โดยกำหนดแนวทางการอนุวัติการกฎหมายภายในของแต่ละประเทศให้เป็นไปตามแนวปฏิบัติดังกล่าว โดยต้องคำนึงถึงการสร้างความชัดเจนของกฎหมาย การกำหนดมาตรการเยียวยาความเสียหายในระบบเกษตรพันธสัญญา การกำหนดมาตรการระงับข้อพิพาทระหว่างคู่สัญญา การกำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ และการปิดช่องว่างทางกฎหมายด้วยแนวทางขององค์การ สหประชาชาติ¹⁶ และกำหนดแนวทางสำคัญเกี่ยวกับการจัดทำแบบสัญญามาตรฐาน โดยจะต้องเป็นสัญญาที่เข้าใจได้โดยง่าย มีความโปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้ โดยกำหนดให้มีองค์ประกอบของสัญญา ดังนี้ (1) ใบปะหน้า ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับข้อเสนอการรับข้อเสนอ¹⁷ ความสามารถของคู่สัญญา และข้อมูลเกี่ยวกับความเสี่ยง¹⁸ (2) วัตถุประสงค์การทำสัญญา (3) ลักษณะของสถานที่ทำการผลิต (4) สิทธิและหน้าที่ของคู่สัญญา (5) ผลตอบแทนจากการเข้าร่วมดำเนินงาน และเงื่อนไขในการชำระเงิน (6) รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดหาปัจจัยการผลิต (7) การกำหนดราคาของปัจจัยการผลิต (8) ข้อยกเว้นความรับผิด (9) การเยียวยาความเสียหายจากการไม่ปฏิบัติตามสัญญา (10) ระยะเวลาของสัญญา (11) การต่ออายุสัญญา (12) การสิ้นสุดของสัญญา (13) วิธีการระงับข้อพิพาท (14) ผลจากการไม่ปฏิบัติตามสัญญา และ (15) การลงนามในสัญญา¹⁹

¹⁵ UNIDROIT, FAO and IFAD, "UNIDROIT/FAO/IFAD Legal Guide on Contract Farming, (Rome: International Institute for the Unification of Private Law, 2015). 15. accessed November 2, 2018, <http://www.fao.org/3/a-i4756e.pdf>

¹⁶ Ibid., 14.

¹⁷ Ibid., 58.

¹⁸ Ibid., 62.

¹⁹ Ibid., 70-74.

4. การคุ้มครอง ส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา ตามกฎหมายไทย

4.1 เหตุผลในการบัญญัติกฎหมาย

เนื่องจากไม่มีกฎหมายเฉพาะที่จะนำมาบังคับใช้กับระบบเกษตรพันธสัญญา การนำหลักกฎหมายทั่วไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กับกรณีเกษตรพันธสัญญายังมีข้อจำกัด เนื่องจากการทำสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญามีลักษณะผสมผสานระหว่างสัญญาจ้างทำของ สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญาซื้อขายซึ่งมีความซับซ้อนและมีความยุ่งยากในการวิเคราะห์ถึงความคุ้มค่าและต้นทุนในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตร ส่งผลให้เกษตรกรรายย่อยซึ่งมีอำนาจต่อรองในการทำสัญญาน้อยกว่าผู้ประกอบการทางการเกษตร มีความเสี่ยงในการปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในสัญญา ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องบัญญัติกฎหมายเพื่อส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา โดยกำหนดหลักเกณฑ์ในการกำกับดูแลและสร้างความเป็นธรรมระหว่างคู่สัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย รวมทั้งกำหนดกลไกในการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญาให้เกิดประสิทธิภาพ การมีกฎหมายเฉพาะในการกำกับดูแล ส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญาที่มีความเป็นธรรมตามหลักสากลจะช่วยสร้างความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการกับเกษตรกร ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรอย่างยั่งยืน ส่งผลให้เกษตรกรมีความมั่นคงทางด้านรายได้ รวมทั้งการได้รับการถ่ายทอดความรู้ที่จำเป็น ตลอดจนเทคโนโลยีการผลิตที่มีมาตรฐาน มีการควบคุมต้นทุนในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตร มีการป้องกันความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอกและผู้ประกอบการทางการเกษตรสามารถประกอบธุรกิจโดยได้รับผลิตผลที่มีคุณภาพมาตรฐานตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งจะเป็นการสร้างเชื่อมั่นและความเข้มแข็งทางธุรกิจของประเทศให้สามารถแข่งขันในตลาดการค้าเสรีได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป²⁰

4.2 ขอบเขตการบังคับกฎหมายและนิยามศัพท์ที่สำคัญ

4.2.1 ขอบเขตการบังคับกฎหมาย

พระราชบัญญัตินี้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 134 ตอนที่ 56 ก หน้า 1 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม 2560 และให้ใช้บังคับเมื่อพ้นกำหนด 120 วันนับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป ดังนั้น จึงเริ่มมีผลใช้บังคับกับสัญญาที่ทำตั้งแต่วันที่ 23 กันยายน 2560 (มาตรา 2) เป็นต้นไป หากมีการทำระบบเกษตรพันธสัญญาก่อนวันที่กฎหมายนี้มีผลใช้บังคับย่อมไม่อาจ

²⁰ เหตุผลประกอบการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560.

นำกฎหมายนี้ไปบังคับใช้กับสัญญาดังกล่าวได้ กรณีที่มีกฎหมายฉบับอื่นบัญญัติหลักเกณฑ์ในการทำสัญญาและการไกล่เกลี่ยหรือระงับข้อพิพาทในระบบเกษตรพันธสัญญาไว้เป็นการเฉพาะแล้ว ให้บังคับตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยการนั้น จะไม่นำหลักเกณฑ์ในการทำสัญญาและการไกล่เกลี่ยหรือระงับข้อพิพาทตามกฎหมายนี้ไปใช้บังคับ (มาตรา 3) ตัวอย่างเช่น พระราชบัญญัติอ้อยและน้ำตาลทราย พ.ศ. 2527 เป็นต้น และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์รักษาการตามกฎหมาย และมีอำนาจออกระเบียบหรือประกาศเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ (มาตรา 5)

4.2.2 นิยามศัพท์ที่สำคัญ (มาตรา 4)

“ระบบเกษตรพันธสัญญา” หมายความว่า ระบบการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรที่เกิดขึ้นจากสัญญาการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรประเภทเดียวกันระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรฝ่ายหนึ่งกับบุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมตั้งแต่สิบรายขึ้นไป หรือกับสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มเกษตรกรตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์ หรือกับวิสาหกิจชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมอีกฝ่ายหนึ่งที่มีเงื่อนไขในการผลิต จำหน่าย หรือจ้างผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรอย่างหนึ่งอย่างใด โดยเกษตรกรตกลงที่จะผลิต จำหน่าย หรือรับจ้างผลิตผลิตผลทางการเกษตรตามจำนวน คุณภาพ ราคา หรือระยะเวลาที่กำหนดไว้ และผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรตกลงที่จะซื้อผลิตผลดังกล่าวหรือจ่ายค่าตอบแทนตามที่กำหนดไว้ตามสัญญา โดยผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต เช่น เป็นผู้กำหนดวิธีการผลิต จัดหาพันธุ์ หรือปัจจัยการผลิต ให้แก่เกษตรกร

ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องกำหนดให้การทำสัญญาการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรกับบุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมไม่ถึงสิบรายแต่ไม่น้อยกว่าสองรายขึ้นไปประเภทใด ต้องนำระบบเกษตรพันธสัญญาตามพระราชบัญญัตินี้ไปใช้บังคับ ให้ตราเป็นพระราชกฤษฎีกา

“ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตร” หมายความว่า บุคคลซึ่งประกอบธุรกิจการผลิต แปรรูป จำหน่าย หรือการส่งออกผลิตผลทางการเกษตร หรือให้บริการด้านระบบการผลิตสินค้า หรือปัจจัยการผลิตทางการเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญา

“เกษตรกร” หมายความว่า บุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม และให้หมายความรวมถึงสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มเกษตรกรตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์ และวิสาหกิจชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม

“เกษตรกรรม” หมายความว่า การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือ เกษตรกรรมอื่นที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากขอบเขตการบังคับใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบ เกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 จากคำนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง “ระบบเกษตรพันธสัญญา” ภายใต้ กฎหมายดังกล่าวมีความหมายและองค์ประกอบแยกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1) ลักษณะของการเกษตร คือ ระบบการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรที่ เกิดขึ้นจากสัญญาการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรประเภทเดียวกัน ได้แก่ การเพาะ ปลูก การเลี้ยงสัตว์ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือเกษตรกรรมอื่นที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

2) คู่สัญญา ต้องมีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปนี้ คือ เป็นสัญญาระหว่าง ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรกับบุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมตั้งแต่ 10 ราย ขึ้นไป (ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องกำหนดให้การทำสัญญาการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการ เกษตรระหว่างผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรกับบุคคลธรรมดาซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม ไม่ถึงสิบรายแต่ไม่น้อยกว่าสองรายขึ้นไปประเภทใด ต้องนำระบบเกษตรพันธสัญญาตาม พระราชบัญญัตินี้ไปใช้บังคับ ให้ตราเป็นพระราชกฤษฎีกา) หรือ เป็นสัญญาระหว่างผู้ประกอบ ธุรกิจทางการเกษตรกับสหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มเกษตรกรตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์ หรือ กับวิสาหกิจชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม

3) ลักษณะของข้อตกลงในสัญญา กรณีที่จะถือเป็นเกษตรพันธสัญญาจะต้องเป็น สัญญาที่มีข้อตกลงในลักษณะต่อไปนี้ คือ เป็นการตกลงในเรื่องการผลิต จำหน่าย หรือจ้างผลิต ผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรอย่างหนึ่งอย่างใด โดยเกษตรกรตกลงที่จะผลิต จำหน่าย หรือ รับจ้างผลิตผลิตผลทางการเกษตรตามจำนวน คุณภาพ ราคา หรือระยะเวลาที่กำหนดไว้ และ ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรตกลงที่จะซื้อผลิตผลดังกล่าวหรือจ่ายค่าตอบแทนตามที่กำหนด ไว้ตามสัญญา โดยผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรเข้าไปมีส่วนในกระบวนการผลิต เช่น เป็น ผู้กำหนดวิธีการผลิต จัดหาพันธุ์ เมล็ดพันธุ์ ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร หรือปัจจัยการผลิต ให้ แก่เกษตรกร

4.3 การชี้ชวนและการสร้างความเป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญา

เนื่องจากอำนาจต่อรองในการจัดทำสัญญา การกำหนดเงื่อนไขในสัญญาฝ่ายผู้ประกอบ ธุรกิจจะมีอำนาจเหนือกว่าเกษตรกรและมีการจัดทำสัญญาไว้ล่วงหน้าในลักษณะของสัญญา สำเร็จรูป โดยจัดทำสัญญาไว้ล่วงหน้าเป็นลายลักษณ์อักษรโดยมีการกำหนดข้อตกลงและ เงื่อนไขต่างๆ ที่เป็นสาระสำคัญไว้แต่ฝ่ายเดียวในสัญญา ดังนั้น พระราชบัญญัติส่งเสริมและ

พัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรม พ.ศ. 2560 จึงกำหนดกลไกการกำกับดูแลเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมระหว่างคู่สัญญา ตั้งแต่ขั้นตอนของการจัดทำเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตและการจัดทำร่างสัญญาที่จะต้องมีการให้ข้อมูลที่จำเป็นเพียงพอต่อเกษตรกร โดยกำหนดให้ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรมีหน้าที่ต้องจัดทำเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตและร่างสัญญาให้เกษตรกรทราบเป็นการล่วงหน้าก่อนการดำเนินการทำสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา พร้อมทั้งรับรองความถูกต้องของข้อมูลตามเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาต และมีกลไกในการกำกับดูแล โดยกำหนดให้ผู้ประกอบธุรกิจมีหน้าที่ส่งสำเนาเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตดังกล่าวนี้ให้สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เก็บไว้ เพื่อใช้เป็นเอกสารในการตรวจสอบด้วย (มาตรา 20) ทั้งนี้เป็นไปตามประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการในการจัดส่งและเก็บรักษาเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญา²¹

4.3.1 สารสำคัญของที่ต้องมีในเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาต

การจัดทำเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตนั้นต้องมีข้อความหรือคำรับรองเกี่ยวกับข้อมูลในการตัดสินใจลงทุนและเข้าทำสัญญา ในสาระสำคัญอย่างน้อยในประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) ข้อมูลทางพาณิชย์ หรือข้อมูลอื่นใดอันเป็นประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ของผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรที่เกี่ยวข้องกับสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาที่ประสงค์จะขึ้นขออนุญาตต่อเกษตรกร
- 2) ข้อมูลแผนการผลิต เงินลงทุน คุณภาพ ตลอดจนประมาณการของจำนวนหรือปริมาณของผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรที่จะทำการผลิตหรือบริการตามสัญญา ระยะเวลาที่เหมาะสมในการขนส่งผลิตผลทางการเกษตร ประมาณการระยะเวลาดำเนินทุน ความคุ้มค่าในการผลิต และภาระความเสี่ยงที่อาจต้องแยกความรับผิดชอบหรือรับผิดชอบร่วมกัน
- 3) ข้อมูลอันจำเป็นในกระบวนการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรที่เกี่ยวข้องตามสัญญา และให้รวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับคุณภาพมาตรฐานของพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ อาหาร ยา ปัจจัยการผลิต สารเคมี เครื่องมือ อุปกรณ์ หรือสิ่งที่จะต้องนำมาใช้ในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรตามสัญญานั้น ซึ่งต้องไม่ต่ำกว่าคุณภาพและมาตรฐานที่กฎหมายกำหนด
- 4) ข้อมูลอื่นใดตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด²²

²¹ ประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการในการจัดส่งและเก็บรักษาเอกสารสำหรับการขึ้นขออนุญาตเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญา.

²² ปัจจุบันคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญายังไม่ได้มีการประกาศกำหนดเพิ่มเติม.

4.3.2 ผลทางกฎหมายของเอกสารชี้ชวน

เอกสารสำหรับการชี้ชวนมีความสำคัญเพราะเป็นข้อมูลที่เกษตรกรต้องนำมาพิจารณาก่อนตัดสินใจเข้าร่วมในระบบเกษตรพันธสัญญา ดังนั้น จึงต้องมีเนื้อหาครบถ้วนตามที่กฎหมายกำหนด และเพื่อให้เกิดสภาพบังคับทางกฎหมายจึงกำหนดให้เอกสารสำหรับการชี้ชวนที่ได้จัดทำขึ้นนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งของสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา(มาตรา 20 วรรคสี่) หากข้อความใดในสัญญาที่ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรจัดทำกับเกษตรกรขัดหรือแย้งกับข้อความในเอกสารสำหรับการชี้ชวน ให้ตีความไปในทางที่เป็นคุณแก่เกษตรกร (มาตรา 20 วรรคห้า)

4.4 สัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา

การทำสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาจะต้องเป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่สัญญา จึงมีการกำหนดลักษณะของสัญญาที่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญา (มาตรา 20 ถึง มาตรา 28) ดังนี้

4.4.1 การจัดทำและการควบคุมรายละเอียดในสัญญา

ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรมีหน้าที่ต้องทำสัญญาเป็นหนังสือ และต้องส่งมอบสำเนาสัญญาให้เกษตรกรในวันทำสัญญาด้วย โดยในการทำสัญญานั้นต้องใช้ข้อความที่เป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่าย หากมีศัพท์ทางเทคนิคต้องมีคำอธิบายประกอบ ประการสำคัญข้อความในสัญญาอย่างน้อยต้องมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

- 1) ชื่อคู่สัญญา สถานที่ติดต่อระหว่างคู่สัญญา และวันที่ทำสัญญา
- 2) วัตถุประสงค์ของสัญญา โดยระบุลักษณะหรือประเภทของการผลิตผลหรือบริการทางการเกษตร และคุณภาพของผลิตผลหรือบริการทางการเกษตร
- 3) ระยะเวลาในการปฏิบัติตามสัญญา ซึ่งต้องมีความสอดคล้องกับระยะเวลาในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตร หรือประมาณการระยะเวลาคืนทุน
- 4) รายละเอียดของสถานที่ผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตร โดยระบุขนาดพื้นที่ และที่ตั้งของสถานที่ดังกล่าว
- 5) หน้าที่ของคู่สัญญา
- 6) ราคาและวิธีการคำนวณราคาวัตถุดิบและผลิตผลทางการเกษตร หากมีการกำหนดราคาโดยอ้างอิงจากราคาตลาด ต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าราคาตลาดนั้นจะกำหนดอย่างไร และใช้ราคาตลาด ณ เวลาใด ในกรณีที่สัญญาบริการทางการเกษตรต้องกำหนดค่าตอบแทนและวิธีการคำนวณค่าตอบแทนให้ชัดเจน

7) วันและสถานที่ในการส่งมอบผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรและการชำระเงิน โดยต้องระบุให้ชัดเจนว่าให้ชำระเงินก่อนการส่งมอบ ในวันส่งมอบ หรือภายในกี่วันนับแต่วันส่งมอบ

8) เหตุยกเว้นการไม่ปฏิบัติตามสัญญาในกรณีเกิดเหตุสุดวิสัย หรือเกิดสถานการณ์ที่ไม่สามารถคาดการณ์หรือไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และอยู่นอกเหนือการควบคุมของคู่สัญญา

9) กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องในขั้นตอนของการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรว่าเป็นของคู่สัญญาฝ่ายใด

10) ผู้รับความเสี่ยงภัยในผลิตผลทางการเกษตรและความเสี่ยงทางการค้าในกรณีที่ผลิตผลทางการเกษตรไม่สามารถจำหน่ายได้ตามราคาที่กำหนดไว้

11) การเยียวยาความเสียหายจากการผิดสัญญา

12) สิทธิในการบอกเลิกสัญญาของคู่สัญญา

13) รายละเอียดอื่นตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

4.4.2 ห้ามใช้ข้อสัญญาที่เอาเปรียบเกษตรกร

กฎหมายฉบับนี้ได้บัญญัติคุ้มครองเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญา โดยกำหนดห้ามมิให้มีการทำสัญญาที่เป็นการเอาเปรียบและสร้างความไม่เป็นธรรมแก่เกษตรกรไว้ (มาตรา 26) หากมีการกำหนดสัญญาที่เป็นการเอาเปรียบให้ถือว่าข้อตกลงหรือเงื่อนไขข้อนั้น ๆ ไม่มีผลใช้บังคับ โดยกำหนดลักษณะข้อสัญญาที่ห้ามกำหนดไว้ในสัญญาไว้ดังนี้

1) ข้อตกลงที่บังคับให้เกษตรกรต้องรับมอบพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ อาหาร ยา และปัจจัยการผลิต สารเคมี เครื่องมือ อุปกรณ์ หรือสิ่งที่ต้องนำมาใช้ในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรใด ๆ ที่ไม่มีคุณภาพ ตามที่ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรจัดหา หรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดในสัญญา หรือที่ไม่มีฉลาก หรือไม่เป็นไปตามมาตรฐานสินค้า ตามที่กฎหมายนั้น ๆ กำหนด

2) ข้อตกลงที่ยกเว้นหรือจำกัดความรับผิดของผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรต่อเกษตรกรในความชำรุดบกพร่องหรือไม่เป็นไปตามมาตรฐานของพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ อาหาร ยา สารเคมี เครื่องมือ อุปกรณ์ ปัจจัยการผลิต หรือสิ่งที่ต้องนำมาใช้ในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรใด ๆ แก่เกษตรกรที่ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรเป็นผู้จัดหา

3) ข้อตกลงหรือเงื่อนไขที่กำหนดให้มีการจำหน่ายจ่ายโอนทรัพย์สิน หรือสิทธิใด ๆ ของเกษตรกรให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรภายหลังจากการบอกเลิกสัญญาหรือในกรณีที่ผิดสัญญา

- 4) ข้อตกลงหรือเงื่อนไขที่ให้เกษตรกรต้องรับผิดชอบในสัญญาแม้เกิดเหตุสุดวิสัยหรือสาธารณภัยอันไม่อาจจะโทษฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้
- 5) ข้อตกลงที่ให้สิทธิผู้ประกอบการกิจการเกษตรในการบอกเลิกสัญญาโดยเกษตรกรไม่ได้ผิดสัญญาในข้อสาระสำคัญ
- 6) ข้อตกลงที่เรียกหรือกำหนดให้เกษตรกรต้องมีภาระเพิ่มขึ้นมากกว่าภาระที่กำหนดไว้ในเวลาที่ทำสัญญา
- 7) ข้อตกลงที่กำหนดให้ต้องนำเงินชดเชยที่เกษตรกรได้รับจากทางราชการหรือค่าสินไหมทดแทนจากการประกันภัยให้แก่ผู้ประกอบการกิจการเกษตร
- 8) ข้อตกลงที่กำหนดให้ผู้ประกอบการกิจการเกษตรเปลี่ยนแปลงราคาวัตถุดิบในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตร หรือค่าตอบแทนในการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรได้เพียงฝ่ายเดียว
- 9) ข้อตกลงที่มีลักษณะหรือมีผลให้เกษตรกรต้องปฏิบัติหรือรับภาระเกินกว่าที่จะพึงคาดหมายได้ตามปกติตามที่คณะกรรมการประกาศกำหนด

4.4.3 สิทธิของเกษตรกรมีสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาที่จัดทำขึ้นนั้น ไม่มีรายละเอียดครบถ้วนตามที่กฎหมายกำหนดไว้ (มาตรา 22)

เกษตรกรมีสิทธิเลือกที่จะให้เพิ่มข้อความในสัญญานั้นให้ครบถ้วนตามที่กฎหมายกำหนดและให้สัญญานั้นมีผลใช้บังคับต่อไป หรือเลือกใช้สิทธิบอกเลิกสัญญาดังกล่าวนั้นได้ ทั้งนี้ เกษตรกรต้องใช้สิทธิเลือกภายใน 30 วันนับแต่วันที่ทำสัญญาหรือก่อนส่งมอบผลิตผลทางการเกษตร แล้วแต่ระยะเวลาใดจะสั้นกว่าแต่หากสิ้นสุดระยะเวลาดังกล่าวให้สัญญาใช้บังคับต่อไป และในกรณีที่มีการใช้สิทธิบอกเลิกสัญญาของเกษตรกร เกษตรกรยังคงมีสิทธิในการเรียกร้องค่าเสียหายหรือค่าทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการหรือการดำเนินการตามสัญญาโดยสุจริตได้ด้วย

4.4.4 คณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญามีอำนาจกำหนดให้สัญญานั้นต้องทำตามแบบที่กำหนด

หากเป็นกรณีที่การทำสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญานั้นอาจมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม หรือสิ่งแวดล้อม คณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญามีอำนาจกำหนดให้สัญญานั้นต้องทำตามแบบที่คณะกรรมการประกาศกำหนด (มาตรา 23) หากผู้ประกอบการกิจการเกษตรจัดทำสัญญาไม่เป็นไปตามแบบที่คณะกรรมการประกาศกำหนดในส่วนที่เป็นสาระสำคัญ ถือว่าสัญญาส่วนนั้นไม่มีผลใช้บังคับ และให้นำความ

ตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดมาใช้บังคับแทน ทั้งนี้ ไม่ตัดสิทธิเกษตรกรในการเรียกร้องค่าเสียหายหรือค่าทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการหรือการดำเนินการตามสัญญาส่วนที่ไม่มีผลใช้บังคับโดยสุจริต (มาตรา 24)

4.4.5 ห้ามแบ่งแยกสัญญาหรือกระทำการอื่นใดเพื่อเลี่ยงกฎหมาย

ห้ามผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรแบ่งสัญญาระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรกับเกษตรกร หรือกระทำการอื่นใด เพื่อให้การทำสัญญาไม่เข้าลักษณะของสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาตามพระราชบัญญัตินี้ หากมีการทำสัญญาในลักษณะดังกล่าวให้ถือว่าสัญญานั้นเป็นสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา (มาตรา 25)

4.4.6 ห้ามเขียนข้อสัญญายกเว้นมิให้นำกฎหมายไปใช้บังคับ

ห้ามกำหนดข้อสัญญาที่มีลักษณะเป็นยกเว้นมิให้นำพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนา ระบบเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรม พ.ศ. 2560 มาใช้บังคับไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน กรณีที่ฝ่าฝืนให้ถือว่าข้อสัญญาข้อนั้นเป็นโมฆะ (มาตรา 28) ทั้งนี้ ข้อสัญญาอื่นในสัญญายังมีผลใช้บังคับ

4.5 การบอกเลิกสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา

กรณีผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรหรือเกษตรกรฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะบอกเลิกสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาก่อนที่จะสิ้นสุดกำหนดระยะเวลาที่กำหนดไว้ในสัญญา เนื่องจากสภาพของพื้นที่ที่ทำการผลิตผลิตผลหรือบริการทางการเกษตรตามสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา หรือเพราะมีสาเหตุมาจากภาวะตลาดของผลิตผลทางการเกษตรนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรหรือเกษตรกรฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะบอกเลิกสัญญาแต่ฝ่ายเดียวไม่ได้ เว้นแต่จะมีการตกลงกำหนดเงินชดเชยการลงทุนหรือค่าใช้จ่ายอื่นใดให้แก่อีกฝ่ายอย่างเป็นธรรมก่อน (มาตรา 28)

4.6 การระงับข้อพิพาทในระบบเกษตรพันธสัญญา

กฎหมายฉบับนี้กำหนดให้ใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก่อนการใช้การระงับข้อพิพาทด้วยวิธีอื่นหรือใช้วิธีฟ้องร้องเป็นคดีความในชั้นศาล (มาตรา 29 ถึง มาตรา 37) ดังนี้

4.6.1 หากคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประสงค์จะใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท คู่สัญญาต้องเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก่อน

แม้ว่ากลไกการระงับข้อพิพาทโดยใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเป็นวิธีการที่มีการนำมาใช้อย่างแพร่หลายโดยศาลพยายามให้คู่ความในคดีเจรจาไกล่เกลี่ยเป็นปกติอยู่แล้ว

แต่มีข้อจำกัดเพราะคู่ความจะต้องยินยอมเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดังกล่าว แต่พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรม พ.ศ. 2560 บัญญัติให้มีสภาพบังคับยิ่งขึ้น กล่าวคือ หากมีคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประสงค์จะใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายต้องเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามที่บัญญัติไว้ก่อน หากไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ภายใต้กระบวนการดังกล่าว คู่สัญญาจึงจะมีสิทธินำข้อพิพาทไปสู่การพิจารณาของอนุญาโตตุลาการ²³ หรือนำคดีไปสู่ศาลเป็นลำดับต่อไป

1) กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท คู่สัญญาที่ประสงค์จะใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ต้องยื่นคำร้องต่อประธานกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พร้อมเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ตามประกาศคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและการจัดทำสัญญาประนีประนอมยอมความ²⁴

2) คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท กำหนดให้มีคณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท กรุงเทพมหานคร และคณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทประจำจังหวัด เป็นผู้นำทำหน้าทีในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร หรือในจังหวัดนั้น ในกรณีที่พื้นที่ในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรตามสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาซึ่งมีข้อพิพาทครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป หรือมีข้อพิพาทระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรรายใดรายหนึ่งกับเกษตรกรหลายรายในประเด็นเดียวกัน และคู่สัญญาร้องขอให้มีการรวมกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในจังหวัดที่พื้นที่ในการผลิตผลผลิตหรือบริการทางการเกษตรที่มีข้อพิพาทส่วนใหญ่ตั้งอยู่เป็นผู้ดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เว้นแต่คณะกรรมการจะกำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับอำนาจในการพิจารณาของคณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในกรณีนี้เป็นประการอื่น

3) ระยะเวลาการไกล่เกลี่ยให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้แล้วเสร็จภายใน 20 วันนับแต่วันที่ประธานกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทได้รับคำร้อง เว้นแต่มีเหตุจำเป็นไม่อาจพิจารณาให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลาดังกล่าว ให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีหนังสือแจ้งให้คู่สัญญาทราบก่อนครบกำหนดเวลาดังกล่าว โดยสามารถขยายระยะเวลาในการดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทออกไปได้อีกไม่เกิน 10 วัน นับแต่วันที่ครบกำหนดเวลาดังกล่าว

²³ พระราชบัญญัติอนุญาโตตุลาการ พ.ศ. 2545.

²⁴ ประกาศคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและการจัดทำสัญญาประนีประนอมยอมความ.

4) ห้ามคู่สัญญากระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดที่กระทบต่อกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ในระหว่างกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนับแต่วันที่ประธานกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทได้รับคำร้องจนถึงวันที่คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทสั่งจำหน่ายข้อพิพาท หรือวันที่คู่สัญญาทำสัญญาประนีประนอมยอมความกัน ห้ามคู่สัญญากระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไปนี้ (1) ชะลอ ระวัง หรือยุติการปฏิบัติหน้าที่ตามสัญญาจนเป็นเหตุให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเสียหาย (2) ในกรณีที่สัญญาสิ้นสุดลงระหว่างกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ห้ามมิให้คู่สัญญากระทำการใดๆ ที่เป็นการเสียหายแก่คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งทั้งทางตรงและทางอ้อม (3) ทำข้อตกลงเพิ่มเติมหรือแก้ไขสัญญาเพื่อให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับความเสี่ยงภัย รับภาระหรือมีหน้าที่เพิ่มเติมโดยไม่มีความตอบแทนอย่างเป็นธรรม และหากมีการทำข้อตกลงหรือแก้ไขสัญญาดังกล่าว ให้ถือว่าข้อตกลงนั้นไม่มีผลใช้บังคับ

5) ผลของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (1) กรณีที่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ ให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทจัดให้มีการทำสัญญาประนีประนอมยอมความระหว่างคู่สัญญา และให้ข้อตกลงตามสัญญาประนีประนอมยอมความมีผลผูกพันคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย (2) กรณีที่คู่สัญญาไม่อาจตกลงกันได้ ให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทสั่งจำหน่ายข้อพิพาทนั้น ซึ่งไม่ตัดสิทธิคู่สัญญาที่จะนำข้อพิพาทไปสู่การพิจารณาของอนุญาโตตุลาการ หรือนำคดีไปสู่ศาล และในกรณีที่มีเกษตรกรซึ่งได้รับความเสียหายจากการปฏิบัติตามสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาหลายคน และเกษตรกรร้องขอให้มีการดำเนินคดีแบบกลุ่ม ให้คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีหนังสือแจ้งกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพดำเนินการประสานงานเพื่อให้มีการดำเนินคดีแบบกลุ่มต่อไป

6) กรณีที่คู่สัญญาไม่ปฏิบัติตามสัญญาประนีประนอมยอมความ หากมีการจัดทำสัญญาประนีประนอมยอมความตามที่ทั้งสองฝ่ายได้ไกล่เกลี่ยและตกลงกันได้แล้ว ข้อตกลงตามสัญญาประนีประนอมยอมความดังกล่าวนั้นย่อมมีผลผูกพันคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย หากคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ปฏิบัติตาม กรณีนี้ให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งยื่นคำร้องต่อพนักงานอัยการที่มีเขตอำนาจ และให้พนักงานอัยการยื่นคำร้องต่อศาลที่มีเขตอำนาจเพื่อให้ออกคำสั่งบังคับให้ตามสัญญาประนีประนอมยอมความดังกล่าว โดยให้นำกฎหมายว่าด้วยอนุญาโตตุลาการมาใช้บังคับโดยอนุโลม

7) อายุความในการฟ้องคดีระงับข้อพิพาท เมื่อคณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทได้รับข้อพิพาทไว้พิจารณา ให้อายุความในการฟ้องคดีระงับข้อพิพาท นับแต่วันที่ประธานกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทรับคำร้องจนถึงวันที่คณะกรรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทสั่งจำหน่ายข้อพิพาท หรือวันที่คู่สัญญาทำสัญญาประนีประนอมยอมความกัน แล้วแต่กรณี

4.7 บทกำหนดโทษ

เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจึงมีบทกำหนดโทษกรณีมีการฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย ดังนี้

1) ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรที่ไม่แจ้งการประกอบธุรกิจหรือแจ้งการเลิกการประกอบธุรกิจเกษตรพันธสัญญาตามที่กฎหมายกำหนด หรือไม่จัดทำเอกสารสำหรับการขึ้นและสัญญาหรือทำสัญญาฝ่าฝืนกฎหมาย ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน 300,000 บาท (มาตรา 38)

2) ในระหว่างกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ห้ามมิให้คู่สัญญา (1) ชะลอ ระวัง หรือ ยุติการปฏิบัติหน้าที่ตามสัญญาจนเป็นเหตุให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับความเสียหาย หรือ (2) ในกรณีที่สัญญาสิ้นสุดลงระหว่างกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ห้ามมิให้คู่สัญญากระทำการใดๆ ที่เป็นการเสียหายแก่คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งทั้งทางตรงและทางอ้อม หากคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่าฝืนต้องระวางโทษปรับไม่เกิน 300,000 บาท และปรับอีกไม่เกินวัน 5,000 บาท ตลอดเวลาที่ฝ่าฝืน (มาตรา 39)

3) ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดเป็นนิติบุคคล ถ้าการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้นเกิดจากการสั่งการหรือการกระทำของกรรมการ หรือผู้จัดการ หรือบุคคลใดซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น หรือในกรณีที่บุคคลดังกล่าวมีหน้าที่ต้องสั่งการหรือกระทำการและละเว้นไม่สั่งการหรือไม่กระทำการจนเป็นเหตุให้นิติบุคคลนั้นกระทำความผิด ผู้นั้นต้องรับโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้นๆ ด้วย (มาตรา 40)

4) ความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เปรียบเทียบได้โดยคณะกรรมการเปรียบเทียบประกอบด้วย ผู้แทนสำนักงานอัยการสูงสุด เป็นประธานกรรมการ ผู้แทนสำนักงานตำรวจแห่งชาติ เป็นกรรมการ และผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นกรรมการและเลขานุการ โดยให้มีทั้งในเขตกรุงเทพมหานครและในส่วนภูมิภาคได้ตามที่รัฐมนตรีกำหนดตามความเหมาะสม ทั้งนี้ หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาของคณะกรรมการเปรียบเทียบให้เป็นไปตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด โดยให้คำนึงถึงสภาพความร้ายแรงของการกระทำความผิด การกระทำความผิดซ้ำ และการป้องกันมิให้ผู้กระทำความผิดกระทำความผิดซ้ำอีก และเมื่อผู้ต้องหาได้ชำระเงินค่าปรับตามจำนวนที่เปรียบเทียบภายใน 30 วัน นับแต่วันที่มีการเปรียบเทียบแล้ว ให้ถือว่าคดีเลิกกันตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (มาตรา 42)

4.8 ความรับผิดชอบของผู้ประกอบธุรกิจกรณีเกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชน

นิติสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรกับเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญาตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ หมายความว่ารวมทั้งบุคคลซึ่งประกอบธุรกิจในขั้นตอน

การผลิต การแปรรูป การจำหน่าย หรือการส่งออกผลิตผลทางการเกษตร หรือให้บริการ ด้านระบบการผลิตสินค้า หรือปัจจัยการผลิตทางการเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญา ดังนั้น ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญร่วมกับเกษตรกรตลอดห่วงโซ่อุปทาน ในระบบเกษตรพันธสัญญาที่จะต้องมีส่วนรับผิดชอบหากเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรทรัพย์และ สิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาการเพาะปลูกข้าวโพดในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมโดยการบุกรุกป่าของเกษตรกร การเผาทำลายซังข้าวโพด การใช้สารเคมีและการเจือปนในแหล่งนั้น ปัญหาการเลี้ยงปลา ในกระชัง การเลี้ยงหมู การเลี้ยงไก่และส่งผลกระทบต่อทรัพยากรทรัพย์และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกรณีเหล่านี้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวต้องรับผิดชอบในฐานะผู้กระทำละเมิดตามกฎหมายหรือ ต้องรับผิดชอบตามกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องในฐานะตัวการ แต่หากพิจารณาถึงต้นเหตุแห่งปัญหา จะพบว่า ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญาที่เกี่ยวข้องตลอดห่วงโซ่ อุปทานจะต้องร่วมรับผิดชอบด้วย เนื่องจากผู้ประกอบธุรกิจนั้นๆ มีส่วนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กับความเสียหายดังกล่าว ดังนั้น กฎหมายฉบับนี้จึงได้บัญญัติให้ผู้ประกอบธุรกิจในระบบเกษตร พันธสัญญามีหน้าที่ต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทนหรือค่าเสียหายที่เกิดขึ้นด้วย โดยมีเงื่อนไข ความรับผิด (มาตรา 41) ดังนี้

ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรจะต้องรับผิดชอบ หากการผลิตผลิตผลหรือบริการทาง การเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญานั้นก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ของประชาชน อันเนื่องมาจาก (1) การใช้ปัจจัยการผลิต หรือ (2) กระบวนการผลิตภายใต้เงื่อนไข ที่ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรกำหนด

ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทน หรือค่าเสียหายนั้น โดยค่าสินไหมทดแทนหรือค่าเสียหายที่ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรมีหน้าที่ต้องรับผิด ดังกล่าว หมายความว่ารวมถึงค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่ทางราชการต้องรับภาระจ่ายจริงในการขจัดมลพิษ หรือฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย

ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรไม่ต้องรับผิดชอบ หากผู้ประกอบประกอบการพิสูจน์ได้ว่า ผลกระทบนั้นตนไม่มีส่วนต้องรับผิดชอบเพราะเกิดขึ้นจาก (1) เกิดจากเหตุสุดวิสัย หรือ (2) เป็นการ กระทำ หรือละเว้นการกระทำของเกษตรกรในการไม่ปฏิบัติตามขั้นตอนหรือเงื่อนไขที่ผู้ประกอบ ธุรกิจทางการเกษตรกำหนด

5. บทสรุป

เกษตรพันธสัญญาเป็นรูปแบบของเกษตรกรรมร่วมสมัย ที่มีการผสมผสานของการจ้างทำของ การจ้างแรงงาน และการขายผลผลิต หรือบริการทางการเกษตร ซึ่งพบว่าเกษตรกรเป็นฝ่ายเสียเปรียบไม่ได้รับความเป็นธรรมในการทำสัญญาและไม่สามารถนำกฎหมายทั่วไปที่มีอยู่มาบังคับใช้กับกรณีดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากการทำสัญญาระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรกับเกษตรกรนั้นมิได้ตั้งอยู่บนความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันในการแสดงเจตนา เพราะผู้ประกอบการธุรกิจเป็นฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่า และเป็นฝ่ายจัดเตรียมสัญญาในลักษณะสัญญาสำเร็จรูป เกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจข้อกฎหมายและอยู่ในภาวะจำยอม ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายเฉพาะในการกำกับดูแล มีกลไกในการส่งเสริมและสร้างความเป็นธรรมระหว่างคู่สัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 เป็นกฎหมายที่มีเจตนารมณ์ทั้งส่งเสริมและสร้างความเป็นธรรมระหว่างคู่สัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาตามหลักสากล²⁵ ดังที่ปรากฏใน Guiding principles for responsible Contract Farming Operations ขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations หรือ FAO) เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและสร้างความร่วมมือระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจกับเกษตรกร ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นและความเข้มแข็งทางธุรกิจของประเทศและสามารถแข่งขันในตลาดการค้าเสรีได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนประเด็นธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน ภายใต้หลักการชี้แนะของสหประชาชาติเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับธุรกิจ (The UN Guiding Principles on Business and Human Rights-UNGPs)²⁶ ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากการดำเนินธุรกิจในระบบเกษตรพันธสัญญาอาจกระทบต่อสิทธิมนุษยชนของเกษตรกร การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสิทธิของผู้บริโภคทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ปัจจุบันมีผู้ประกอบการจัดแจ้งข้อมูลการประกอบธุรกิจในระบบเกษตรพันธสัญญาไว้กับสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จำนวน 163 ราย²⁷ โดยมีการประกอบธุรกิจ

²⁵ Rural Infrastructure and Agro-Industries Division, "Guiding Principles for Responsible Contract Farming Operations," accessed July 7, 2018, <http://www.fao.org/docrep/016/i2858e/i2858e.pdf>

²⁶ United Nations Human Rights, "Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework," accessed July 3, 2018, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf

²⁷ เกษตรพันธสัญญา, "ทะเบียนผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตร," สืบค้นเมื่อ 11 กรกฎาคม 2561, <https://contractfarming.moac.go.th/search>

ทั้งด้านปศุสัตว์ พืชสวน พืชไร่ และเมล็ดพันธุ์ และมีการจัดทำสัญญาในหลายลักษณะ เช่น สัญญาซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร สัญญาจ้างผลิต สัญญาประกันราคา สัญญาขายและรับซื้อคืน สัญญาโครงการผลิตเมล็ดพันธุ์ เกษตรพันธสัญญานำให้สินเชื่อ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีเนื่องจากกฎหมายฉบับนี้ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการประกาศใช้บังคับ โดยมีผลใช้บังคับเมื่อวันที่ 32 กันยายน 0652 ผู้ประกอบธุรกิจและเกษตรกรยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนด เกิดปัญหาการใช้และการตีความกฎหมาย เช่น ประเด็นเกี่ยวกับขอบเขตการบังคับใช้กฎหมายและนิยามศัพท์ของระบบเกษตรพันธสัญญา ลักษณะของสัญญาและเงื่อนไขในสัญญา ในประเด็นดังกล่าวแม้ว่าสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จะได้จัดทำร่างสัญญาแนะนำเพื่อให้ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญานำไปปรับใช้ แต่เนื่องจากระบบเกษตรพันธสัญญาในแต่ละประเภทมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ดังนั้น ควรมีการพัฒนาหลักการบริหารจัดการ เช่น การรายงานข้อมูลสถิติการประกอบธุรกิจ พื้นที่การดำเนินการ จำนวนเกษตรกร และการจัดแบ่งกลุ่มประเภทเกษตรพันธสัญญาให้ชัดเจนขึ้น เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์สภาพปัญหา ตลอดจนควรนำร่างเอกสารสำหรับการชี้ชวนและร่างสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญาซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรนำส่งไว้กับสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มาศึกษาวิเคราะห์และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อให้บังคับใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

References

- Apinya Wanaset. "One more View ... Contract Farming." Accessed May 2018 ,20. <http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/568611> [In Thai]
- Biothai Foundation. "Policy on Plant Varieties in Thailand." Accessed March 2018 ,19. <http://www.biothai.net/node/2599> [In Thai]
- Contract Farming. "Register of Agricultural Entrepreneurs." Accessed July 2018 ,11. <https://contractfarming.moac.go.th/search> [In Thai]
- Eaton, Charles, and Andrew W. Shepherd. "Contract Farming Partnerships for Growth Partnerships for Growth." Accessed June 2018 ,23. <http://www.fao.org/docrep/004/y0937e/y0937e02.htm>
- FAO. "Guiding Principles for Responsible Contract Farming Operations." Rome: FAO, 2012. Accessed November 2018 ,2. <http://www.fao.org/docrep/016/i2858e/i2858e.pdf>
- National Reform Council. *Conclusion of the Special Reform Agenda 9: Reform of the Contract Farming*. Bangkok: National Reform Council, 2015. [In Thai]
- Porphant Ouyyanont, and Apinya Wanaset. *Contract Farming: The Mechanism of Inequality and Dairness*. Nonthaburi: School of Economics Sukhothai Thammathirat Open University, 2015.
- Prachatai. "Contract Farming Who's Full... Who's Starving." Accessed June 2018 ,19. <http://prachatai.com> [In Thai]
- Rural Infrastructure and Agro-Industries Division. "Guiding Principles for Responsible Contract Farming Operations." Accessed July 2018 ,7. <http://www.fao.org/docrep/016/i2858e/i2858e.pdf>
- Sanankorn Sotthibandhu. *Juristic Act, Contract*. 20th ed. Bangkok: Winyuchon, 2016. [In Thai]
- Supakorn Yodpratum. "Legal Measures in Controlling Entering into Contracts under the System of Contract Farming." Master's thesis, Faculty of Law, Ramkhamhaeng University, 2014. [In Thai]

Tossapon Tassanakunlapan. "Farmer destroyer Tragedy of Contract Farming." Accessed May 2018 ,20. <https://mgronline.com/specialscoop/detail/9550000081820> [In Thai]

UNIDROIT, FAO, and IFAD. "UNIDROIT/FAO/IFAD Legal Guide on Contract Farming." Rome: International Institute for the Unification of Private Law, 2015. Accessed November 2018 ,2. <http://www.fao.org/3/a-i4756e.pdf>

United Nations Human Rights. "Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework." Accessed July 2018 ,3. https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf